

FAMILJELÖNEN

I ENSKILD TJÄNST

Av direktören GUSTAF SÖDERLUND, Stockholm

FRÅGAN om familjelön har i år aktualiserats i vårt land genom regeringens proposition om provisorisk löneförstärkning åt stats-tjänare. Utöver ett fast tillägg å högst 180 kr. till varje stats-tjänare föreslog regeringen ett extra tillägg å 120 kr. för varje barn, dock för högst tre barn. På grund av starkt motstånd från statstjänarhåll kunde förslaget icke genomföras i riksdagen, men diskussionen om familjelönsprincipen har därmed ingalunda upphört.

Tanken på att utmäta arbetstagares lön efter familjeförhållanden och försörjningsplikt är icke ny. Vad som är mera nytt är den närmare undersökningen av familjelönen såsom princip. I äldre tid, då naturhushållningen hade ett betydligt större utrymme än nu, torde ersättningen till arbetstagare ofta varit differentierad med hänsyn till familjens storlek och försörjningspliktens omfattning utan att man därför haft något familjelönsproblem. Det föll sig så naturligt i en tid, då ersättningen till arbetskraften gemensamt höll sig nere vid vad som erfordrades för livsuppehållet, att i någon mån avpassa naturaförmånerna, vilka ju närmast utgjordes av bostad, livsmedel och andra primära nödvändighetsvaror, efter arbetstagarens och hans oförsörjda familjemedlemmars behov.

Även under den utpräglade penninghushållningens tid hava vi emellertid exempel på lönedifferentiering med hänsyn till försörjningsplikt. I vårt land kan man peka på de under senaste världskrig införda statliga dyrtidstilläggen, i vilka alltjämt ingå vissa tillägg för minderåriga barn. I den egentliga lönesättningen inom statsförvaltningen har däremot familjelönsprincipen ännu icke fått något utrymme.¹ Inom det enskilda näringslivet ha fa-

¹ De tidigare tilläggen av detta slag fördubblades genom beslut vid årets riksdag.

miljetilläggen likaledes, ehuru i ett mindre antal fall, förekommit såsom led i dyrtidstilläggen under världskriget. I övrigt finnes inom hela det kollektivavtalsreglerade området endast ett exempel av någon betydelse på förekomsten av familjetillägg, nämligen inom textilindustrin. Där kvarstår ännu bestämmelsen om familjebidrag till den arbetare, som har barn under 14 år eller orkeslös fader eller moder att försörja. Bidraget utgår för en sådan person med 5 kr., för två med 8 kr., för tre med 11 kr., för fyra med 14 kr., för fem med 17 samt för sex eller flera med 20 kr., allt för månad räknat. Där inom vårt lands industri naturaförmåner ännu förekomma, torde i vissa fall sådana förmåner vara i någon mån avpassade med hänsyn till familjeförhållanden.

Under åren närmast efter kriget infördes familjetillägg i åtskilliga främmande länder. I regel var då syftet att under ekonomiskt svåra förhållanden hjälpa åtminstone familjeförsörjarna. Med återvunnen ekonomisk hälsa har systemet förlorat sin betydelse i flera länder. I andra länder, där systemet tillika haft speciella syften, har det fortsatt att spridas. Så är förhållandet i Belgien och Frankrike. Systemet hade där frivilligt införts inom vissa industrier och utvecklades successivt fram till den senaste världskrisen. Vid den starka press på lönerna, som denna kris medförde, hotades även familjetilläggen, och då ingrep staten med lagstiftning, som gjorde systemet tvingande. Redan tidigare hade detta varit fallet vid företag, som utförde arbeten för statens räkning. — I Belgien utsträcktes lagstiftningen år 1930 till industri, handel och jordbruk samt övriga yrken ävensom till staten och kommunerna. Tilläggen bestämdes till 15 fr. för det första barnet, 20 fr. för det andra, 40 fr. för det tredje, 70 fr. för det fjärde och 100 fr. för varje följande barn, allt per månad. På grund av finansieringssvårigheter hava tilläggen år 1935 måst reduceras till 9, 12, 32, 65 och 95 fr. respektive. Kostnaderna utjämnas genom särskilda fonder och i sista hand genom en statlig utjämningsfond. Arbetsgivarnas bidrag bestämdes från början till 65 centimes per dag för manlig och 35 centimes per dag för kvinnlig arbetare men ha 1935 nedsatts till 50, resp. 25 centimes. I övrigt är systemet baserat på statsanslag. — I Frankrike utsträcktes den tidigare lagstiftningen för statliga arbeten år 1932 till alla företag inom industri, handel, jordbruk och andra yrken men gick icke längre i fråga om prestationerna än att stadfästa tidigare gällande praxis. För finansiering av familjetilläggen hade redan upprättats mellan

två och tre hundra utjämningsfonder, och nu gjorde man det obligatoriskt för varje företagare att tillhöra en sådan fond. Undantag gjordes för vissa stora företag, som infört regler om familjetillägg och fått dem godkända av arbetsministern. Någon enhetlig skala för familjetilläggs storlek infördes icke, utan tilläggen skulle få bestämmas inom varje fond för sig, dock med det villkoret, att de icke finge vara lägre än vad som genom särskilda dekret fixerades för varje departement, varvid minimitilläggen skulle bestämmas efter förekommande tillägg, sådana de voro vid lagens utgivande. Minimitilläggen blevo fastställda på sensommaren 1933 och variera från 15 till 30 fr. per månad för första barnet samt från 45 till 200 fr. för tre barn. Minimitilläggen överskridas mycket sällan i praktiken. Kostnaderna för tilläggen bestridas uteslutande av arbetsgivarna, vilkas bidrag bestämmas av varje utjämningsfond för sig. Någon statlig utjämningsfond finnes icke. 1932 års lag trädde i kraft först den 1 oktober 1935, och ännu synes systemet icke vara fullständigt genomfört, även om utvecklingen efter lagens ikraftträdande gått fortare och barnbidragen jämväl undergått någon ökning. Att systemet icke varit utan en oförmånlig inverkan på lönesättningen framgår av ett tillägg till 1932 års lag, som förbjuder företagare att söka täcka sina kostnader för tilläggen genom att reducera lönerna. Om systemets inverkan på nativiteten torde det ännu vara för tidigt att döma.

I Italien infördes familjetilläggssystemet 1934 i samband med förkortningen av arbetstiden inom industrien till 40 timmar per vecka. Det skedde genom en överenskommelse mellan vederbörande konfederationer på arbetar- och arbetsgivarsidan, vilket emellertid på grund av dessas konstitutionella ställning i praktiken är ungefär detsamma som lag; stadfästelse har för övrigt sedermera ägt rum genom dekret. Anledningen till införandet var den, att arbetstidsförkortningen medförde minskade förtjänster och att man då såg sig nödsakad att genom familjetillägg hjälpa de arbetare, som hade större försörjningsplikt. Man förstärkte då också motiveringen med hänvisning till det fascistiska systemets principer samt omsorgen om familjeliv och folkökning. Familjetilläggen, som till en början gällde allenast inom industrien, ha sedermera utsträckts till handel samt kredit- och försäkringsverksamhet. Inom industrin bestridas kostnaderna för familjetilläggen av arbetare och arbetsgivare gemensamt genom inbetalning till en

nationell familjetilläggsfond. Bidragen voro till en början lika för vardera parten, nämligen 1 % av lönen upp till 40 timmar per vecka och 5 % av lönen för timmar över 40 per vecka. Sedermera har arbetsgivarnas bidrag höjts till 2,5 %, medan arbetarnas bibehållits vid 1 %, varjämte 40-timmarsgränsen borttagits. Staten lämnar också bidrag till kostnaderna. Familjebidragen utgå med 4 lire i veckan för varje barn under 14 år, men det har ifrågasatts att införa en progressiv skala.

Familjelönsprincipen är till sin väsentliga natur ett utflöde ur den vidare principen om avlöning efter behov. I den senaste svenska diskussionen om familjelön har också statsrådet Wigforss passat på att åberopa den socialistiska grundsatsen: »av var och en efter hans förmåga, åt var och en efter hans behov».¹ Naturligtvis kan det emellertid aldrig i realiteten bliva fråga om att utmäta vare sig avlöning eller någon form av statliga bidrag efter människornas skiftande personliga behov, så som dessa framträda för människorna själva. Följden blir i stället den, att staten tar hand om behovsprövningen samt auktoriserar vissa behov och underkänner andra, liksom den socialistiska staten också skulle få bestämma vars och ens förmåga och vad han på den grund skall prestera.² Det individuella livets båda sidor, prestationerna och behoven, skulle följaktligen bliva värdesatta och reglerade av staten. Jag betvivlar, att det kan vara mänsklighetens öde att gå emot en sådan framtid.

Bland de mänskliga behoven ger familjelönsprincipen auktorisation åt dem, som bero av familjens storlek och försörjningsbördans beskaffenhet. Det ligger så nära till hands, särskilt i en tid då nationens bestånd och tillväxt synas starkt hotade av barnbegränsningen, att sätta behov av detta slag i första rummet. Men det är likvisst två grundfrågor, som då måste besvaras: Ligger botemedlet mot folkminskningen i ett ekonomiskt understödjande av barnalstring och barnuppfostran? Och bör i så fall detta understödjande ske lönevägen?

¹ Grundsatsen är som bekant hämtad från Karl Marx.

² Marx' åskådning var så verklighetsfrämmande, att han föreställde sig människorna i ett kommunistiskt samhälle skola *av sig själva* prestera arbete efter sin förmåga. De moderna socialisterna torde icke tänka sig människorna sådana utan förutsätta nog, att staten skall med lämpliga medel avtvinga var och en arbete »efter hans förmåga».

Den första frågan är av befolkningspolitisk art, och det ligger utanför mitt ämne att tränga djupare in i densamma. För min personliga del är jag dock utomordentligt skeptisk till ett system, som söker uppehålla och eventuellt öka en befolknings numerär genom att betala för barnalstring och barnuppfostran. Ur utpräglad nationell synpunkt kan det vara förklarligt, om man tillgriper även dylika medel så länge man ekonomiskt förmår det, men från en högre utsiktspunkt kan man med allt fog ställa spørgsmålet, vad det till slut blir för värde i en nation, vars nya generationer äro frambragta och uppfostrade icke av naturlig livsvilja och biologisk kraft utan på grund av ekonomiska förmåner, som samhället i ena eller andra formen berett producera. Väl är det sant, att dessa förmåner skulle komma dem till godo, som ändå representera den bästa inom folket kvarvarande viljan att fortleva, och man behöver näppeligen räkna med någon fortplantning av de individer, som helt och hållet förutsätta betalning för sin insats i nationens fortbestånd. Men med tiden torde likväl betalningen, om den göres till princip, få ungefär samma verkan för nationen som fortlöpande understöd för den enskilde: han blir mer och mer beroende därav, hans »behov» bli allt större och större, i samma mån som hans »förmåga» undan för undan avtar. Livets krafter uppehållas icke på dunbädden utan under ständig kamp med svårigheter och genom dessas övervinnande.

Den andra frågan skall här behandlas utförligare. Därvid skall jag omedelbart från densamma avskilja sådana fall, där i praktiken lönetillägg eller eljest högre lön utgår till gifta personer eller personer med barn på den grund, att en sådan person är värdefullare för arbetsgivaren än en ensamstående. Detta kan nämligen av olika anledningar vara förhållandet, och lönebildningen kan därför vara ekonomiskt riktig, även om ersättningen i viss mån har karaktär av familjelön. Men sådant kan omöjligen generaliseras; tvärtom torde det i nutida näringsliv höra till undantagen, att en gift person eller en person med barn är som arbetstagare av större värde för sin arbetsgivare än den ensamstående. Gränsen går som regel icke där utan bestämmes av personliga arbets kvalifikationer.

När jag här talat om en ekonomiskt riktig lönebildning, så är det därför, att frågan om lönen och dess motprestation i ett fritt näringsliv alltid måste bliva av väsentligen ekonomiskt innehåll. Arbetsgivaren har att betala för den prestation, som arbetstagaren

utför, och han måste betala vad som bestämmes av, å ena sidan, utbudspriset på ledig arbetskraft, å andra sidan, prisbildningen på sitt företags produkter och därmed det ekonomiska värdet av arbetskraftens insats. Man kan i detta sammanhang bortse från att gränserna mången gång temporärt överskridas åt ena eller andra hållet. I längden kan en företagare icke undkomma att betala ungefär efter utbudspriset på ledig arbetskraft, liksom han å andra sidan icke kan tvingas att betala mer, än vad som motsvarar arbetskraftens ekonomiska värde i företaget. Endast i en statlig hushållning, där näringslivet icke längre är fritt, kan man inom vissa sektioner även på längden uppehålla en lönesättning, som överskrider det ekonomiskt riktiga. Faran av ett socialiserat näringsliv ligger förnämligast däri, att detta kan fortsätta och sprida sig till allt större områden, varvid den nationella ekonomin alltmer försämras och tvingar staten till allt större tryck på lönebildningen inom andra sektioner samt slutligen till ett fullständigt lönetvång inom hela näringslivet.

Inom ett fritt näringsliv finns det alltså intet egentligt utrymme för en lönesättning efter andra än ekonomiska synpunkter. Att i vissa enstaka fall familjetillägg likväl kunna förekomma på den grund, att arbetstagare med familj tillhandahåller en för arbetsgivaren värdefullare arbetskraft, är redan framhållet. Men det är icke endast i sådana fall, som familjelönen kan förenas med ett ekonomiskt betraktelsesätt. Med den kollektivering av lönesättningen, som kännetecknar vår tid, kan det mycket väl gå för sig att betala viss del av arbetskraften, nämligen den med försörjningsplikt, högre löner, om man blott i stället får den övriga arbetskraften så mycket billigare. Detta är i själva verket förklaringen till, att man här och var inom näringslivet frivilligt infört någon form av familjelön. Införandet har då, såsom fallet med dyrtidstilläggen bekräftar, skett i en tid, när penningvärdet sjunkit och de ökade levnadskostnaderna varit ägnade att pressa upp utbudspriset på arbetskraft; denna press har varit starkast, där försörjningsplikt förelegat, och man har såväl inom statsförvaltningen som inom det privata näringslivet mött denna pressning på de punkter, där den gjort sig mest gällande. Eller också har man inom näringsgrenar med förhållandevis låg allmän lönesättning mött höjningskraven med en hjälp till de mest beträngda, nämligen familjeförsörjarna. Det är för övrigt betecknande, att familjelönesystemet kommit att få sådan omfattning i Belgien och

Frankrike, där den allmänna lönenivån länge varit jämförelsevis låg. När det i Italien på grund av 40-timmarsveckans införande blev nödvändigt att räkna med sänkta arbetsförtjänster, förfor man på motsvarande sätt och beviljade lönetillägg åt familjeförsörjarna, där motståndet mot sänkningen naturligen gjorde sig starkast gällande.

Att man kunnat införa vissa former av familjelön utan att lönesättningen för företagarna framstått såsom ekonomiskt oriktig, beror på kollektiviseringen av lönebildningen i vår tid. Vid det kollektiva bestämmandet av utbudspriset på arbetskraft ha de ensamstående arbetstagarna fått finna sig i en lägre lön än familjeförsörjarna därför att höjningskraven mötts på de punkter i kollektiviteten, där de framträtt med den största styrkan. Att på detta sätt ersättningen för den individuella arbetsprestationen blivit ekonomiskt oriktig har betytt rätt litet för företagaren, som likväl kollektivt kunnat räkna med en tillfredsställande lönekostnad. Den individuellt oriktiga lönesättningens verkningar i övrigt hava naturligen varit olika i olika fall. Bristen på rörlighet hos arbetskraften, olika inom olika länder och skilda näringsgrenar, har ofta hindrat verkningarna att framträda. Skillnaden har varit för liten för att giva utslag, och de ensamstående arbetstagarna hava funnit sig i den. Men att den alltid måste innebära en tendens till ökad rörlighet är ofrånkomligt. Den ensamstående arbetskraften måste bli mera efterfrågad, familjeförsörjaren mindre.¹ Och så kan det under vissa förutsättningar komma därhän, att familjeförsörjarna få allt svårare att erhålla anställning och därför falla det allmänna till last, för så vitt icke i stället staten ingriper mot näringslivets frihet och påtvingar de enskilda företagen dem. Farorna för dylika oförmånliga konsekvenser bliva större, ju större differentieringen med hänsyn till försörjningsplikt göres.

Ännu så länge har jag talat om familjelönen närmast som en form för lönesättningens anpassning efter lönekravens styrkedifferentiering mellan familjeförsörjare och icke-familjeförsörjare inom en kollektivitet av arbetstagare. Jag har betonat, att en dylik lönedifferentiering kan vara för arbetsgivaren ekonomiskt tillfredsställande men att den ur den enskilde arbetstagarens synpunkt är ekonomiskt oriktig. Samtidigt som den är ett resultat

¹ Se dock sid. 468.

av lönepolitiska avväganden kan den naturligen tjäna ett befolkningspolitiskt syfte. Ett sådant syfte framträder gärna i tider, då nationens vilja att fortleva är försvagad och befolkningstillväxten hotar att avstanna eller gå tillbaka. Då är det lätt för sådana företag, som infört familjetillägg och icke gärna kunna komma ifrån dem, att erhålla det allmännas medverkan för deras utsträckning även till konkurrenterna. Det är på denna väg, som systemet införts i Belgien och Frankrike. När så sker eller när systemet införes av uteslutande befolkningspolitiska skäl, få som regel företagarna närmast bära kostnaderna för familjetilläggen. I det långa loppet torde emellertid lönedifferentieringen icke kunna undgå att verka tryckande på icke-familjeförsörjarnas löner, och det blir därför denna befolkningsgrupp, som ytterst får bära kostnaderna.

När jag i det föregående antytt de ogynnsamma ekonomiska eller arbetsmarknadspolitiska verkningarna av ett familjelönesystem, har jag närmast tänkt på ett system, där varje företagare själv svarar för familjetilläggen. Såsom framgår av min redogörelse för familjelönssystemen i Belgien, Frankrike och Italien, har man där ordnat finansieringen genom utjämningsfonder på sådant sätt, att den enskilde företagarens löner till de olika arbetstagarna icke influeras av familjetilläggen. Arbetsgivaren har nämligen att till utjämningsfonden inbetala ett visst belopp per arbetare, oavsett arbetarnas familjeförhållanden, och det blir sedan fonden som får bekosta familjetilläggen. Det är honom således likgiltigt, om han anställer personer med eller utan försörjningsplikt, och hans efterfrågan av arbetskraft differentieras icke med hänsyn till försörjningsförhållandena. Icke heller framstår olikheten i förmåner mellan familjeförsörjare och andra såsom någon mera allmän orättvisa, enär jämväl de senare, åtminstone under sina yngre år, måste förutsätta som en möjlighet att framdeles bilda familj och då komma i åtnjutande av familjebidrag. Det är endast de notoriska ungarlarna samt i än större utsträckning de ogifta kvinnorna, som icke få någon fördel av systemet.

Genom den fullständiga kollektivisering av systemet, som åstadkommes genom utjämningsfonderna eller genom någon annan form av försäkring, kunna således de antydda olägenheterna väsentligen elimineras. Liksom varje annan försäkring får ett så beskaffat familjelönssystem karaktären av kollektiv behovstäckning. I det längsta har man sökt hålla försäkringsverksamheten

sund genom att icke försäkra mot risker eller behov, vilkas uppkomst och omfattning försäkringstagaren kan själv påverka. Men man har med tiden börjat uppluckra denna sunda princip, och försäkring mot försörjningsplikt vore ett ytterligare steg i sådan riktning.

Kvar står emellertid frågan, huruvida det är en riktig befolkningspolitisk åtgärd att införa premiering av barnalstring och barnuppfostran, som är begränsad till löntagarna och vars kostnader få bäras av arbetsgivarna och i sista hand av de ensamstående arbetstagarna. För så vitt man icke anser, att folkökningen är önskvärd endast inom arbetstagarnas leder, är åtgärden i varje fall ofullständig. Att åtgärden hittills i förekommande fall begränsats till löntagarna beror säkerligen på, att den i själva verket aldrig är av rent befolkningspolitisk utan fastmera av lönepolitisk natur, innebärande en anpassning av lönesättningen till den differentiering av lönekraven, som — åtminstone i näringsgrenar eller länder med lågt allmänt löneläge samt i tider av ekonomisk nöd — faktiskt förefinnes mellan familjeförsörjare och andra. I befolkningspolitiskt avseende kan den enligt min tanke icke få någon större betydelse och skulle, i den mån den kunde utvecklas till någon mera effektiv premiering av barnalstringen och barnuppfostran, näppeligen befördra fortlevandet av några kvalificerade befolkningsselement. Vad den kan göra är att i någon mån stilla oron bland de mest beträngda löntagarna i ekonomiska kriser samt i yrken eller länder med allmänt låg levnadsstandard.